

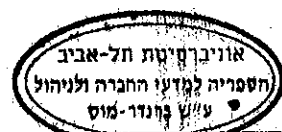
מנחם מאוטנר, עורך

צדק חלוקתי בישראל

אוניברסיטת תל-אביב
הספרייה למדעי החברה והניהול
ע"ש ברנרד-מוס

הוצאת רמות - אוניברסיטת תל-אביב

משפחה וריבוד: דפוסי שעתוק של אי-שוויון בישראל

נח לויין-אפשטיין*

מבוא

בספרם, מצוקות באוטופיה: ישראל - חברה בעומס יתר, פירטו דן הורוביץ ומשה ליסק (1990) חמישה שסעים חברתיים האחראים לטענתם לעומס-היתר שהחברה הישראלית שרויה בו. אלה כוללים את השסע הלאומי, השסע העדתי, השסע הדתי, השסע הפוליטי והשסע הריבודי-המעמדי. מכל החמישה, השסע הריבודי-המעמדי נתפס כפחות משתק, פחות מאיים ופחות משמעותי מבחינה חברתית-פוליטית. ניתן אף לומר שהמימד המעמדי מוצג כ"לא שסעי"; הוא מוזכר ברשימה אחת עם השסעים האחרים בעיקר מתוך כבוד למסורת סוציולוגית רבת-שנים, שראתה במעמד מרכיב מרכזי של המבנה החברתי וסוכן עיקרי של שינוי חברתי. נראה שהורוביץ וליסק, כמו גם חוקרים אחרים של החברה הישראלית, הגיעו למסקנה שלהיבט המעמדי יש תרומה מצומצמת לעיצוב ההווה הישראלית. עמדה זו ביחס לחשיבות המבנה המעמדי להבנת תהליכים חברתיים בחברה התעשייתית המאוחרת וביחס להשפעה של המיקום המעמדי על אורח חייו של הפרט אינה חדשה ובוודאי אינה ייחודית לישראל.

לפני כארבעים שנה "הכריו" הסוציולוג האמריקאי Robert Nisbet, בהרצאה לפני האגודה הסוציולוגית האמריקאית, על השקיעה והנפילה של "מעמד חברתי". בהרצאה, כמו גם במאמר שפורסם כעבור זמן, טען Nisbet (1959) כי מושג המעמד החברתי, אף שהינו בעל ערך בתחום הסוציולוגיה ההיסטורית, נהפך לחסר חשיבות בהבהרת הדפוסים של עושר, עוצמה ומיצב (סטטוס) בחברה האמריקאית ובחלק גדול של העולם המערבי במחצית השנייה של המאה העשרים. במשך השנים זכתה טענה זו בתהודה לא-מבוטלת כשיח הסוציולוגי, כאשר הדיון נסב בעיקר על הרלוונטיות של התופעה המעמדית לתהליכים פוליטיים בחברה הקפיטליסטית המאוחרת (ראו, למשל: Clark & Lipset, 1994; Hout et al., 1993; Waters, 1991). בפרק זה בכוונתי לדון באי-שוויון מעמדי בחברה הישראלית ובעיקר במנגנונים החברתיים של שעתוק מעמדי, ובראשם המשפחה. בפרק זה לא תיבחן החשיבות העקרונית של תופעת המעמד להבנת קווי המתאר של החברה הישראלית. מטרת הפרק הינה להדגים את החיוניות של ניתוח מעמדי להבנת תהליכי ההתרחבות של אי-שוויון הכלכלי-החברתי ושל שימור המבנה הריבודי בישראל לאורך זמן, ומתוך כך לטעון שההספד של המימד המעמדי בחברה הישראלית הינו מוקדם מדי.

ברצוני להודות לענת יום-טוב על עזרתה ותרומתה בניחות הנתונים ששימשו בכתיבת מאמר זה.

סיכויי חיים וצמצום סיכונים של כלכלת-שוק

לצורך הדיון ב"צדק חלוקתי בישראל" בהקשר של ריבוד חברתי, חשוב להבחין בין שני היבטים של המושג "מעמד". היבט אחד מתייחס למעמדות כאל קטיגוריות חברתיות הנמצאות בקונפליקט בתחום השליטה בגורמי הייצור. היבט זה מתמקד בניתוח סכימטי של אי-השוויון בחברה ובויהוי בסיסים אפשריים ליצירת תודעה מעמדית המוצאים את ביטויים במערכת הפוליטית. הדיון בתודעה המעמדית ובתפקיד המעמד כסוכן של שינוי חברתי נגזר מן התפיסה המעמדית הקלסית, המעמידה הן מול עבודה, ששורשיה במשנתו של מרקס.

התופעה הפרדוקסלית שמאפיינת את ישראל מן ההיבט הזה הינה שבמשך שנות קיומה של המדינה, הלך והעמיק אי-השוויון בחלוקת ההכנסות בישראל, ובה בעת חל פחות עקבי בעוצמת התודעה המעמדית. בתקופת היישוב התקיימה הבחנה בין השתייכות לשכבת העובדים השכירים, מחד גיסא, לבין השתייכות למעמד הבינוני של עצמאים ולמחנה האזרחי, מאידך גיסא. לאחר קום המדינה טיפחה הממשלה, ובה רוב סוציאליסטי מדעת, מגזר פרטי ויצרה עשירים חדשים, במידה רבה על בסיס של הון ציבורי (רוונפלד וקרמי, 1979; לרנר, 1990). אך טשטוש זה של גבולות אידיאולוגיים אין משמעו שאי-השוויון אינו מובנה (structured) או שלמסגרות מעמדיות אין יכולת לגייס פרטים, באופן עצמאי או במשולב עם בסיסים חברתיים אחרים, לפעולה חברתית פוליטית.

היבט שני של הדיון המעמדי - זה שמענייננו כאן - מתייחס לניתוח המנגנונים החברתיים וההסדרים המוסדיים המעצבים את דפוסי אי-השוויון ומשמרים אותם לאורך זמן. כנקודת-מוצא לניתוח, אני מניח שאי-שוויון כלכלי הינו תופעה רב-ממדית, ואינו תוצאה של גורם אחד (uni-causal) או של תהליך אחד. בחברה הקפיטליסטית, המערכת העיקרית האחראית ליצירת הכנסות הינה שוק העבודה. זו מערכת המווסתת את ההיצע והביקוש, תוך שאיפה לעקרונות של תחרות חופשית. שוק זה יוצר בידול (דיפרנציאציה) בהכנסות. מעבר לכך, התפלגות ההכנסות קובעת לגבי פרטים ומשפחות את הפוטנציאל לרמת חיים מסוימת. מעמד מופיע בהקשר זה כביטוי ליכולת ההמרה של משאבים (Weber, 1994) או בניסוח ספציפי יותר, כטיפולוגיה של הסדרי עבודה המדגישה בעיקר את האופי של חוזה ההעסקה של העובד (Goldthorpe, 1997).

מודגשת פחות בספרות העוסקת באי-שוויון כלכלי הינה העובדה שנוסף לשוק העבודה, קיימות עוד שתי מערכות הכנסה חשובות בחברה. מערכת אחת הינה מערכת הרווחה, הפועלת מטעם המדינה כמערכת הקצאה מחדש. מערכת זו מבוססת על מחשבתו של Marshall (1950) הגדיר כמימד החברתי של אזרחות (social citizenship), ומשמעותה הזכות לביטחון כלכלי ולחיים ברווחה על-פי התנאים האופייניים לחברה שהפרט חי בה. הזכות לשירותים ולהטבות שונות מבוססת לעיתים על צורך, ונועדה לתקן חלקית את עוולות השוק, כמו במודל הליברלי הנהוג בארצות-הברית ובאנגליה, ולעיתים היא אוניוורסלית ומקנה זכויות והטבות ללא קשר למעמד בשוק העבודה, כגון במודל הסוציאלי-דמוקרטי המאפיין את מדינות סקנדינביה (Esping-Andersen, 1990). בכל מקרה, מערכת הרווחה יוצרת התפלגות של הכנסות בנפרד מהכנסות מעבודה, ויש

באפשרותה גם לשנות, לפחות במידה מסוימת, את מידת אי-השוויון הכלכלי ואת סדר הפרטים והמשפחות בהיררכיית ההכנסות (Fritzell, 1991).

המשפחה, באמצעות הקניין הפרטי, הינה מסגרת מוסדית נוספת של התפלגות הכנסות. הביטוי הריבודי של קניין פרטי הינו התפלגות לא-שוויונית של עושר (wealth). בניגוד למערכת שוק העבודה, בה נקבעות ההכנסות לכל פרט, נכסים קשורים בדרך-כלל ליתירה החברתית של המשפחה, והם עשויים להוות מקור להכנסות, כגון רנטות, הכנסות מריבית, רווחי הון וכדומה. נתונים מארצות-הברית, למשל, הראו שברמות הגבוהות ביותר של התפלגות ההכנסות - באחוזון העליון - עלה מרכיב ההכנסות שלא משכר בממוצע על מרכיב השכר; כלומר, רוב הכנסתם של משפחות אלה בא מהחזרים ותגמולים על רכוש, ולא משכר על עבודה. ככל שיוורדים בסולם הכלכלי, כן החלק של מרכיב ההכנסות מקניין מצטמצם (Lanski, 1984). ייחודה של המשפחה, בהשוואה לשוק ולמערכת הרווחה, הוא בכך שהיא מהווה גם מסגרת חברתית לשימור זכויות והעברתן בין פרטים. נכסי משפחה ניתנים להורשה, וכתוצאה מכך, הבדלים בהיקף הנכסים המשפחתיים מהווים אחד המקורות לשעתוק בינדורי של ההתפלגות הלא-שוויונית של סיכויי החיים (נוסף להשפעת המשפחה על הבדלים בהון אנושי והון תרבותי של הפרטים). כלומר, למשפחה, כמוסד החברתי המשמר ומקצה את הקניין הפרטי, ממשיך להיות תפקיד חשוב בעיצוב הדפוסים של אי-השוויון הכלכלי. אם-כן, ניתוח מקיף של אי-שוויון כלכלי-חברתי חייב להביא בחשבון את שוק העבודה, את מערכת הרווחה ואת המשפחה. המשקל שיש לכל אחת מהמערכות בחברה מסוימת בתקופה נתונה משקף הכרעות פוליטיות שקבוצות חברתיות בעלות אינטרסים שונים, המנסות לשפר את מיקומן במערכת הריבודית, מעורבות בהן.

מנקודת-הראות של הפרט נראה שקיימת חשיבות נוספת להבחנה בין שלוש המערכות - השוק, מדינת-הרווחה והמשפחה. חשיבות זו מתבהרת כאשר מנתחים את המערכת הריבודית בכלל ואת המעמד בפרט מן ההיבט של התמודדות עם סיכונים (risk) שהפרט חשוף להם. השוק התחרותי והמנוכר המאפיין את הכלכלה הקפיטליסטית חושף את הפרט לסיכונים מסוגים שונים: סיכונים של אבטלה, חיים בעוני, היעדר שירותים (בריאות, חינוך) ואף היעדר קורת-גג. במובן זה ניתן לחשוב על הסיכון כעל הקוטב השלילי של הציר עליו מתרחש הבידול של "סיכויי חיים" - המושג שטבע מקס ובר כבסיס לתופעה המעמדית - כעל הקוטב המייצג קושי בהמרת משאבים אישיים בטובין (בשירותים המאפיינים מעמד של עוצמה במבנה הריבודי (Weber, 1994). בעוד שוובר הניח שתהליכי "ייחוד" והפרדה (individualization) הנגזרים מפעולתם של מנגנוני השוק ומתנו על-ידי מאפיינים שיוכיים של מיצר, הרי שבקפיטליזם המאוחר כוחות השוק הינם בעלי עוצמה השוקת מסגרות חברתיות אחרות, כולל מסגרות מדינתיות.

אי-השוויון במדינות התעשייתיות, הממשיך להתקיים ואף להתעצם, אינו אומנם אי-שוויון של חסך קיומי (בחברות אלה אין אוכלוסיות גדולות הסובלות ממחסור במשאבים הדרושים לקיום בסיסי); עם זאת, להתפלגות הלא-שוויונית של משאבים מתלוות מה שכינה Beck (1992) "individualization of social risks". בעיות הבריאותיות - זיהום הסביבה, שינויים טכנולוגיים, שינויים מבניים בשוק העבודה וכדומה - יוצרות סיכונים שבני החברה נדרשים להתמודד עימם באופן עצמאי, ולעיתים הן אף

מתפרשות כליקויים של הפרט. אם נתמקד באותם סיכונים הנגזרים מאופן הפעולה של השוק, ניתן לטעון שאותה גישה המעמידה את הישגיות הפרט במרכז ורואה במנגנוני השוק את הדרך היעילה ביותר לשיפור רווחת הקולקטיב מציבה לפני הפרטים לא רק הזדמנויות, אלא גם את הסיכון של כישלון כתוצאה מאופן הפעולה של השוק ומאוי-הודאות הכרוכה בו. תהליכי קומודיפיקציה המאפיינים את הקפיטליזם המאוחר אף מחזקים את הזיקה בין המצב של הפרט בשוק לבין סיכויי חיים או סיכונים בהקשר של רמת חיים ונגישות לשירותים שונים. מכאן שאחת המטרות המרכזיות של חקר המבנה הריבוני הינה להעמיק את הבנת היחסים בין שלוש המערכות המוסדיות - שוק, מדינת-הרווחה והמשפחה - לבין הסיכונים שהפרט חשוף להם.

אחד התפקידים המרכזיים של מדינת-הרווחה הינו צמצום הסיכונים שבני החברה חשופים להם. במובן זה, מדינת-הרווחה פועלת כמנגנון של דה-קומודיפיקציה, שמטרתו להחליש את הקשר בין מעמדו של הפרט בשוק לבין סיכויי החיים. מערכת זו של התפלגות הכנסות, המבוססת על זכאות אוניוורסלית (על בסיס אזרחות, למשל) ללא קשר לתפקוד השוק, ממלאת תפקיד מרכזי כרשת ביטחון ותורמת בעיקר (אבל לא רק) לשכבות נמוכות במדרג הכלכלי. כיום ניתן לראות סימנים ל"נסגרת" מדינת-הרווחה; מעמדה נחלש, ובכך מתערער האיזון העדין בין שלוש המערכות. הרציונל השכיח המוצג כהצדקה לצמצום חלקה של מדינת-הרווחה מתבסס על הטענה של עליונות השוק החופשי כמנגנון להקצאה יעילה של משאבים ועל אי-יכולתה של המדינה לעמוד בעלויות הגבוהות של מערכת הרווחה. הגפעים העיקריים של צמצום מדינת-הרווחה וקיצוץ באמצעים שנועדו להגן מפני הסיכונים של השוק הם בעיקר המשתייכים לאוכלוסיות הנמצאות בחלקו התחתון של המדרג הכלכלי-החברתי.

לנוכח הסיכונים של כלכלת-השוק והעובדה שמדינת-הרווחה מתקשה לספק רשת ביטחון אוניוורסלית, חשיבותה של המשפחה עולה מחדש. המשפחה הינה אחת המסגרות החברתיות היחידות הנותנות לפרט ביטחון ותמיכה. מאז ומתמיד שימשה המשפחה מנגנון של דה-קומודיפיקציה. האנתרופולוג Sahlin (1965, 1974) כינה את היחסים החברתיים במשפחה "הדדיות מוכללת" (generalized reciprocity). הכוונה היא שבמערכת יחסים זו מתקיימים חליפין בלא ציפייה לאיזון בין התשומות של הפרט לבין מה שהוא מקבל מהשותפים למערכת היחסים; או שהציפייה להתחזר אינה מוגדרת כזמן. במערכות חברתיות המבוססות על כלכלת-שוק, המשפחה הינה מערכת חברתית המצמצמת את הסיכון של הפרט ואת הקשר בין סיכויי החיים למעמד בשוק.

מחקרי ריבוד בישראל, בדומה למחקרים רבים בארצות אחרות, התמקדו באופן בלעדי כמעט בשוק העבודה ובתהליכים של המרת השכלה בתגמולים חומריים וסימבוליים במסגרות תעסוקתיות. כך, הדיון הריבוני בישראל - אם מסיבות אידיאולוגיות ואם מהיות ישראל מדינת מהגרים שקטעו בהגירתם במידה רבה את הקשר המשפחתי - חסר את המימד הזה, ומייחס למשפחה תפקיד מצומצם בלבד בהקשר של אי-שוויון בחברה הישראלית. באחד המחקרים הבודדים על ניעות בישראל, הראו Matras & Noam (1976) שקיימת מידה לא קטנה של המשכיות בינדורית של הישגים השכלתיים, והקשר בין השכלת האב להשכלת הצאצאים היה חזק למדי. עם זאת, מחקרים על ניעות תעסוקתית בישראל הגיעו למסקנה שהחברה הישראלית פתוחה מאוד בכל הנוגע במידת הקשר בין

תעסוקת האבות והבנים (Kraus and Hodge, 1990; Goldthorpe, Yaish & Kraus, 1997).

הדיון המריטוקרטי בחברה הישראלית, המעמיד במרכז את הכישורים האישיים ואת היעילות החברתית, וכן הדיון המתמקד בהפליה על בסיס שיוכי (בעיקר עדתי), הוציאו במידה רבה את המשפחה מתוך הדיון הריבוני בישראל. ברצוני לטעון שאם בוחנים את אי-השוויון בישראל מעבר להיבט התעסוקתי, תפקיד המשפחה לא רק שלא הצטמצם עם הזמן, אלא אף ייתכן שגדל. על רקע זה נראה לי חשוב וראוי להחזיר את המשפחה לדיון בריבוד בכלל, ובחברה הישראלית בפרט, כסוכן חברתי מרכזי בעיצובם ושימורם של הדפוסים של אי-השוויון בהתפלגות סיכויי החיים. באופן ספציפי, דפוסים של העברת משאבים בתוך המשפחה עשויים להשפיע על יכולות הצריכה (consumption capacity) של פרטים, ומכאן על מיקומם הריבוני, באופן בלתי-תלוי במעמדם בעולם של התפלגות הכנסות מעבודה. כמו-כן המשפחה עשויה ליטול על עצמה את התפקיד של רשת ביטחון כאשר מערכת הרווחה כושלת, והבדלים ברמות המשאבים העומדים לרשות המשפחות נעשים משמעותיים באשר ליכולות העזרה שפרטים יכולים לצפות לה. נראה שדיון מקיף בנושא של חלוקת משאבים בישראל יהיה חייב לבחון את שלוש מערכות ההכנסה (שוק, מדינה, ומשפחה) במשולב ולאורך זמן. מטרת פרק זה הינה צנועה יותר. הוא מתמקד במיוחד במשפחה, ומדגים את החשיבות של ניתוח ההקשר הבינ-דורי להבנת פערים בחברה הישראלית ושימורם.

המשפחה והמבנה הריבוני

המשכיות בינדורית של אי-שוויון מתייחסת למידת ההתאמה בין המעמד של משפחות-המוצא לבין מעמד המשפחות שהצאצאים מקימים. בבואנו לדון במוסד המשפחה בהקשר של שינוי והמשכיות של אי-שוויון חברתי, נראה שיש להתייחס לשלושה מאפיינים: המשאבים העומדים לרשות משפחת-המוצא, דפוסי עזרה והעברה של משאבים ומספר הצאצאים במשפחה. Bernard & Renaud (במאמרו של Kelley, 1978) הציעו את ההבחנה בין שני סוגים עיקריים של משאבים משפחתיים שהורים יכולים להעביר לצאצאיהם: הסוג הראשון מכונה משאבים אינקלוסיביים (inclusive resources), אלה משאבים שהורים יכולים להעניק לילדיהם מבלי שתגרע הכמות של אותם משאבים הנמצאת בידי ההורים. משאבים אלה כוללים מיומנויות של שפה, הון תרבותי, הון חברתי וכולי. אם חושבים על הון תרבותי כמיומנויות התקסוס (המגניפולציה) והפיענוח של סמלים תרבותיים, ואם מגדירים הון חברתי כאותה רשת חברתית של קרובים ומכרים העשויה לסייע לפרט באיתור הזדמנויות ולהקל על השגת מיקום במערכת הריבוד, אזי הורים יכולים לשתף את צאצאיהם במשאבים אלה מבלי שייאלצו לוותר על השימוש באותם משאבים.

הסוג השני של משאבים - משאבים אקסקלוסיביים (exclusive resources) - מאופיינים בכך ששני הצדדים, הורים וצאצאים, אינם יכולים ליהנות מהם בצורה מלאה בו-זמנית. כאשר נכסים שונים (למשל: קרקע, דירה, סכום כספי) מועברים לצאצאים, החורים מחסירים מעצמם. השיקולים אס-כן ביחס להעברה בינדורית של משאבים אלה הינם שונים. הורים יעבירו לצאצאיהם משאבים אינקלוסיביים בקלות רבה יחסית ומוקדם,

רוב המחקרים הסוציולוגיים שחקרו את ההשפעה של מספר הצאצאים במשפחה מתוך הפרספקטיבה של דילול משאבים התמקדו בהישגי השכלה (Steelman & Powell, 1989; Teachman, 1987). במחקר שערכו Shavit & Pierce (1991) על הישגי השכלה בישראל הם אכן מצאו שבקרב יהודים ההישגים של תלמידים מושפעים ממספר האחים שלהם, בעוד שבאוכלוסייה הערבית היחידה המשפחתית המשמעותית היתה החמולה, ולא המשפחה הגרעינית. בהקשר זה של הישגי השכלה טענה Blake (1981), אחת החוקרות המרכזיות המזוהות עם הגישה של דילול המשאבים, כי ניתן לאפיין שלושה סוגים של משאבים מוגבלים העומדים לרשות ההורים: (א) משאבים תרבותיים, כגון ספרים, תמונות, יצירות מוסיקליות. (ב) זמן להתייחסות גומלין עם ילדים ולהעשרתם. (ג) אמצעים, כגון הון כלכלי וחברתי, המשפיעים על ההזדמנויות של הצאצאים להתנסות בחוויות שונות. כאשר קיים מתאם שלילי בין כמות המשאבים העומדת לרשות משפחה לבין מספר צאצאיה, הסיכוי להמשכיות בינדורית של אישוויון אף גדלה. במקרה זה ניתן לצפות למידה רבה של הורשת עמדה של מגרעת חברתית (disadvantage).

בהתייחס לטיפולוגיה של משאבי משפחה, שהוצגה לעיל, המבחינה בין משאבים אקסקלוסיביים למשאבים אינקלוסיביים, ניתן לצפות שהשיבות של דילול משאבים תהיה רבה יותר ככל שמדובר במשאבים אקסקלוסיביים, שמעצם מהותם, העמדתם לרשות הצאצאים גורעת מההורים; זאת בהשוואה למשאבים אינקלוסיביים, שהוגדרו כמשאבים שהורים יכולים להעמיד לרשות צאצאיהם מבלי שאלה יחסרו להם (למשל ידע, משאבים תרבותיים וכולי). מכאן ניתן לשער שהשפעת מספר האחים על הישגים חברתיים וכלכליים תהיה גדולה יותר ככל שמדובר בהישגים חומריים (כגון רמת חיים), שבהם מעורבים משאבים משפחתיים שרבים מהם בעלי אופי אינקלוסיבי, בהשוואה, למשל, להישגים השכלתיים.

מטרת הפרק הנוכחי הינה לבחון את מידת ההעברה הבינדורית של יתרונות (advantage) בישראל באמצעות בחינת הקשר בין מאפייני משפחות המוצא למאפיינים של הצאצאים לאחר שעזבו את בית ההורים. הגיתוח האמפירי יתייחס להישגי השכלה, מעמד חברתי והישגים חומריים של הצאצאים, וכן האפשרות להיעזר במשפחה בעת צורך בלתי-צפוי ודחוף. באופן מיוחד תיבחן ההשערה שרמת המשאבים של ההורים משפיעה על מעמדם של הצאצאים באופן ישיר - דרך הישגי השכלה ומעמד בשוק העבודה, ובאופן עקיף - באמצעות עזרה חומרית מתמשכת. כלומר, למאפייני ההורים יש השפעה על רמת החיים של הצאצאים גם לאחר שמביאים בחשבון את השכלתם והכנסתם של הצאצאים מעבודה. כמו-כן תיבחן ההשערה של דילול המשאבים לפיה תהיה למספר הצאצאים במשפחה השפעה שלילית על המעמד החברתי-הכלכלי של כל אחד מהם.

נתוני המחקר

הממצאים שיוצגו בפרק זה מתבססים על נתונים שנאספו במסגרת מחקר משפחות שנערך בישראל בשנת 1996. המחקר הקיף אלף שש מאות ושבע משפחות שנבחרו לייצג את האוכלוסייה היהודית המתגוררת ביישובים עירוניים. על רקע הרצון לאסוף מידע

אך ייטו לשמור לעצמם משאבים אקסקלוסיביים, ויעבירו אותם בעיקר בשלב בו אין להם עוד צורך בהם (במקרה הקיצוני אך השכיח, יועברו משאבים אלה לצאצאים לאחר מות ההורים, כירושה).

הדרך העיקרית שנוקטות משפחות במאה העשרים להבטחת מעמדם של הצאצאים הינה השקעה בהון התרבותי ובהון האנושי של הצאצאים. עם זאת, אישוויון בין משפחות מתבטא גם ביכולת שונה של הורים להעביר לצאצאיהם משאבים חומריים המאפשרים לצאצאים להשיג רמת חיים גבוהה מזו המתאפשרת על-פי מקומם בשוק העבודה. בהקשר זה יש חשיבות לא רק להיקף המשאבים החומריים העומדים לרשות ההורים, אלא גם לנורמות העזרה, עיתוי העזרה ובעיקר ההבחנה בין עזרה במהלך החיים לבין הורשת משאבים (Semyonov & Lewin-Epstein, 1999; Susman & Burchinal, 1962). נתונים מישראל, למשל, מלמדים על קיומה של מחויבות גבוהה של הורים למתן עזרה חומרית לצאצאיהם, ועל כך שברמה הנורמטיבית אין הבדלים בין קבוצות אוכלוסייה מובחנות על-פי מוצא או גיל (Lewin-Epstein et al., 1996).

גודל המשפחה ודילול משאבים

ההבחנה שהוצעה לעיל בין סוגי משאבים הניתנים להעברה בין הורים לצאצאים הינה משמעותית להבנת מימד הזמן של יחסים בינדוריים. בניגוד לתפיסה הדומיננטית בסוציולוגיה, הרואה את ההשפעות הריבודיות הבינדוריות כמתרחשות בעיקר בשנים הראשונות של חיי הצאצאים, עד וכולל רכישת השכלה ויצאה לחיים עצמאיים, ההבחנה בין סוגי המשאבים המשפחתיים והאפשרות שמשאבים אקסקלוסיביים יועברו רק מאוחר במהלך החיים מלמדים על השפעות מתמשכות ואף מאוחרות של משפחת-המוצא על סיכויי החיים של הצאצאים. נקודה נוספת העולה מתוך תפיסה זו של משאבים משפחתיים הינה שיכולת המשפחה להשפיע על מעמדם של צאצאיה תלויה לא רק בהיקף המשאבים העומדים לרשותה, אלא גם באופן בו משאבים אלה צריכים להתחלק. גודל המשפחה, או ליתר דיוק, מספר הצאצאים, הינו אחד המאפיינים החשובים המתערבים בתהליכים של הורשה בינדורית של מעמד ומיצב. החשיבות של מספר הצאצאים נובעת מהתופעה של דילול משאבים; כלומר, מהצורך לחלק את משאבי המשפחה בין מספר רב יותר של צאצאים. השילוב של משאבים משפחתיים וגודל המשפחה עומד במרכז הגישה של דילול המשאבים שנידונה בספרות הדמוגרפית והסוציולוגית (בעיקר למן שנות השמונים). מודל זה משמש מסגרת מושגית רבת-עוצמה להסברת הממצא האמפירי העקבי של קשר שלילי בין מספר הצאצאים במשפחה לבין הישגים חברתיים וכלכליים של אותם צאצאים. גישה זו יושמה במגוון של תופעות חברתיות, כגון הישגי השכלה, הון תרבותי, עזרה חומרית וירושות. ההסבר שגישה זו מציעה הינו פשוט וישיר, והיא סוכמה בצורה תמציתית על-ידי Downey (1995):

"Beginning with the assumption that parental resources are finite, the model posits that as the number of children in the family increases the proportion of parental resources accrued by any one child, decreases." (p. 748)

מפורט על דפוסים של עזרה בינדורית שקיבלו מרואיינים ממשפחות-המוצא שלהם ועל חלוקת משאבים של המשפחה לצאצאים, הוגבל המחקר לזוגות נשואים בפעם הראשונה כאשר הגיל של אחד מבני-הזוג לפחות היה בין שלושים לשישים וחמש. הנתונים נאספו באמצעות שאלון מפורט בראיון פנים-אל-פנים שנערך בבית המרואיין. הראיונות נמשכו כשעה עד שעה וחצי, ובמהלכם נאספו נתונים דמוגרפיים, נתונים על משפחות-המוצא של שני בני-הזוג, השכלה ותעסוקה של בני-הזוג, הנכסים הכלכליים שלהם, רמת חייהם ואופי העזרה שקיבלו מהורים ומבני משפחה אחרים במהלך חייהם. נתונים אלה מאפשרים לשפוך מעט אור על התפלגות של עושר, על ניעות בינדורית ועל תפקיד המשפחה בעיצוב החלוקה הלא-שוויונית של משאבים בחברה.

המשתנים

הבחינה של המעמד החברתי-הכלכלי של הצאצאים תבסס על משתנים אחדים. אלן כוללים: השכלה - על-פי סוג בית-הספר האחרון בו למד הנחקר ומספר שנות הלימוד; מעמד כלכלי - מוגדר לפי רמת החיים של המשפחה יחסית לרמת החיים הכללית בעלות על דיוור - מייד לאחר הנישואים ובעת ביצוע המחקר; סיכוי לקבלת עזרה - בהתבסס על דיווח הנחקר אם יש לו למי לפנות לקבלת עזרה כלכלית בעת צורך בלתי-צפוי ודחוף.

שתי קבוצות של משתנים בלתי-תלויים נכללות בנייתן. אלה כוללות את המאפיינים של משפחת-המוצא ואת מאפייני המרואיינים עצמם. מאפייני משפחת-המוצא כוללים את השכלת האב והאם - על-פי סוג בית-הספר האחרון ומספר שנות הלימוד; המיצב התעסוקתי של האב, שהוגדר על-פי משלח-היד; מספר האחאים של בני-הזוג; המעמד הכלכלי של המשפחה כאשר המרואיין היה בגיל ש-שעשרה בערך; בעלות של הורי בני-הזוג על דירה בעת שהיה המרואיין בגיל ש-שעשרה לערך. מאפייני המרואיינים כוללים: מוצא עדתי - צפון-אפריקה, אסיה, אירופה; גיל, מקום לידה, והכנסה של משק-הבית.

הממצאים

השכלה

בחברה הבת-רעשיית, השליטה בידע והיכולת להתעדכן ולהתמודד עם שינויים מתמידים הינן תכונות מבוקשות ביותר בשוק העבודה. כתוצאה מכך נהפכה ההשכלה למשאב מרכזי בקביעת סיכויי חיים.

התרחבות מערכת החינוך והפיכתה לנגישה לשכבות רחבות של האוכלוסייה אמורות לאפשר לכל פרט להגיע להישגים המשקפים את היכולות שלו ואת רצונו להצלחה. בהקשר זה, שוויון הזדמנויות בהשכלה משמעו ניתוק הקשר בין המאפיינים של משפחת-המוצא לבין הישגי ההשכלה של הצאצאים. אף שבמחצית השנייה של המאה העשרים פחתה

המידה מסוימת ההורשה הבינדורית של מעמד (Pakulski & Waters, 1996), הישגים השכלתיים נקבעים עדיין, במידה שאינה שולית, על-ידי המשפחה. דבר זה נכון במיוחד לגבי אותן משפחות הנמצאות בחלק התחתון של המבנה הריבודי. מחקרים רבים הצביעו על תופעה זו כעל אחד הגורמים העיקריים להמשכיות בינדורית של אי-שוויון ולמה ש-Sorokin (1959) כינה "עוני העובר בירושה".

בלוח 1 מוצגים נתונים על התפלגות ההשכלה של נחקרים בני עשרים וחמש ומעלה (בשנת 1996) על-פי השכלת האב.¹ בהתחשב בדפוסי ההשכלה השונים שאיפיינו גברים ונשים בעבר, נעשה הניתוח בנפרד לכל קבוצת מגדר. כמו-כן, לנוכח השינויים המפליגים בהשכלה שהתחוללו במהלך העשורים האחרונים, הנתונים לגבי בני עשרים וחמש עד ארבעים וארבע מוצגים בנפרד מאלה שלגבי בני ארבעים וחמש ומעלה. בלוח 1 יש אס-כן ארבעה חלקים לגבי שילובים שונים של מגדר וגיל. האלכסון משקף בכל חלק את המקרים שבהם השכלת הנחקר² זהה להשכלת האב. במשולש שמעל האלכסון נמצאים אותם נחקרים שהשכלתם גמוכה מזו של אבותיהם. המשולש שמתחת לאלכסון מכיל את אותם מקרים שחל בהם שיפור ברמת ההשכלה בהשוואה לאב. כפי שניתן לצפות, הפרופורציה של המקרים במשולש שמתחת לאלכסון גבוהה מהפרופורציה של המקרים הנמצאים במשולש שמעל האלכסון. דבר זה מלמד על עלייה כללית ברמת ההשכלה מדור האבות לדור הצאצאים.

הממצא החשוב העולה מנתוני לוח 1 הוא קיומו של דפוס קשר בין השכלת האב והשכלת הצאצאים, דפוס שנמצא בקרב האוכלוסיות המבוגרות והצעירה כאחת. בקרב גברים בני עשרים וחמש עד ארבעים וארבע, מוצאים ש-48% מהבנים לאבות בעלי השכלה יסודית בלבד היו בעלי השכלה דומה. דרך אחרת לניתוח קשר זה, המבליטה את ההשפעה הבינדורית, מתמקדת בסיכוי להגיע להשכלה גבוהה של בנים לאבות בעלי רמות שונות של השכלה. רק 13% של בנים לאבות בעלי השכלה יסודית השיגו השכלה גבוהה, בהשוואה ל-41% מהבנים לאבות בעלי השכלה תיכונית וכשליש מהבנים שאבותיהם בעלי השכלה על-תיכונית לא-אקדמית. 63% מהבנים לאבות בעלי השכלה אקדמית דיווחו שהם עצמם בעלי השכלה אקדמית. המספרים שונים אומנם במעט בקרב נחקרים שמעל גיל ארבעים וחמש, אך הדפוס דומה. בשני המקרים בולט במיוחד "הסיכון" להישגי השכלה גמוכים הנובע מכך שהאב הינו בעל השכלה גמוכה.

מהנתונים של הנשים עולים שני ממצאים חשובים: ראשית, הדפוס הכללי של קשר בינדורי בהישגי השכלה שמצאנו בקרב הגברים חוזר על עצמו; שנית, ניתן לזהות בקרב הנשים הבדלים גדולים יותר בין קבוצות הגיל. הישגי הנשים בנות עשרים וחמש עד ארבעים וארבע גבוהים מאלה של הנשים המבוגרות יותר, והקשר בין השכלת הנחקרת והשכלת האב חלש במעט יותר. 41% מן הנשים הצעירות, בנות לאבות בעלי השכלה יסודית, הינן בעלות השכלה יסודית, בהשוואה ל-10% או פחות שהינן בעלות השכלה

1 בעת הכנת פרק זה נבדקה גם התפלגות ההשכלה בהשוואה להשכלת האם. דפוס הקשרים ועוצמתם היו דומים למדי, אך בקרב האימהות היו רק מעטות בעלות השכלה אקדמית, ועל-כן הועדפה ההשוואה לאב.

2 השימוש בלשון זכר הינו גנרי. מטרתו לפשט את הכתיבה, והוא מתייחס לשני המינים.

ההתפלגות המשותפת של השכלת הנחקרים והשכלת האב מצביעה בבירור על קשר בינדורי תורם לשעתוק אי-שוויון. עם זאת קשה ללמוד מהתפלגות זו על הגורמים המעורבים בתהליך השעתוק. כדי להעמיק את הדיון באופן בו המשפחה מעורבת בשעתוק המבנה הריכוזי, ננתח בהמשך אי-שוויון שונים של המשפחה ואת תרומתם להמשכיות אי-שוויון בהשכלה. לוח 2 מציג תוצאות של רגרסיה רב-משתנית האומדת את השפעתם של גורמים שונים על הישגי השכלה. הישגים אלה נמדדו כמספר השנים הכולל שלמד הנחקר.

המשתנים הבלתי-לויים בניתוח כוללים את השכלת האב והשכלת האם (שנות לימוד), מיצב תעסוקתי של האב (כמחוזן למעמד כלכלי-חברתי), מספר האחאים, מוצא (לפי יבשת הלידה של אבי הנחקר), אם הנחקר יליד הארץ או עולה (אלה שהגיעו עד גיל ארבע-עשרה הוגדרו כילידי הארץ) וכן גיל הנחקר. העניין שלנו בדיון הנוכחי הינו בעיקר בהשפעתם של מאפייני ההורים וכן במידה בה מספר האחאים של הנחקר משפיע על הישגי השכלה. המשתנים האחרים הוכנסו לניתוח כמשתני פיקוח. הניתוח נעשה בנפרד לנשים וגברים.

נפנה תחילה לאומדנים לגבי הגברים; אלה מוצגים בטור הימני של לוח 2. להשכלת האב ולהשכלת האם יש השפעות נפרדות, חיוביות ומובהקות סטטיסטית, על הישגי ההשכלה של הבן. עוצמת ההשפעה של השכלת האב על השכלת הבן חזקה במעט יותר מהשפעת ההשכלה של האם ($b = 0.09$ להשכלת האב ו- $b = 0.07$ להשכלת האם), אך ההבדל בין המקדמים אינו מובהק סטטיסטית. עוצמת המקדמים מלמדת שכל שנת השכלה של האב (ושל האם) מוסיפה במוצא קצת פחות מעשירית של שנת לימוד להשכלת הבן. השפעות אלה מצטברות, ומכאן שלמאפייני משפחת-המוצא יש עדיין השפעה ניכרת על הישגי ההשכלה של הצאצאים. גם למיצב התעסוקתי של האב יש השפעה חיובית מובהקת על הישגי ההשכלה של הבן ($b = 0.01$). למספר האחאים של הנחקר יש השפעה שלילית מובהקת על הישגי השכלה. עוצמת ההשפעה ($b = -0.13$) מלמדת שכל אח (אחות) נוסף במשפחה מפחית את הישגי ההשכלה בסדר-גודל של כשביעית שנת לימוד במוצא. משמעות הדבר הוא שפער ההשכלה הממוצע בין גברים שיש להם אח אחד בלבד לבין גברים עם שישה אחים, הדומים במאפייניהם האחרים, הינו כשני-שלישים של שנת לימוד. הבדל זה מובהק סטטיסטית, ומצביע על העובדה שברמת משאבים נתונה של ההורים, ככל שמספר הילדים גדול יותר, כן הם צפויים להגיע להישגי השכלה נמוכים יותר.

כאשר מחזיקים קבוע את הרמה של שאר המאפיינים, לעובדה שהנחקר הוא יליד ישראל אין השפעה מובהקת על השכלה. לגיל, לעומת זאת, יש השפעה שלילית; כלומר, ככל שהנחקרים מבוגרים יותר, כן ממוצע שנות הלימוד שלהם נמוך יותר. מקדם ההשפעה של מוצא ($b = 1.12$) מצביע על פער של יותר משנת לימוד אחת לטובת גברים שמוצאם מאירופה בהשוואה לגברים שמוצאם מאסיה או מאפריקה. פער זה מובהק סטטיסטית, והוא מתייחס להבדל בין גברים ששאר אי-שוויון זהים. פער זה אינו מוסבר אם-כן באמצעות המשתנים שנכללו במודל הניתוח, ויש לחפשו במקורות אחרים.

ממצאי הניתוח במדגם הנשים מופיעים בטור השמאלי בלוח 2. דפוס ההשפעות דומה מאוד למה שנמצא בקרב גברים. גם בקרב הנשים יש להשכלת שני ההורים השפעה משמעותית על הישגי ההשכלה של הנחקרות. ככל שהאב והאם הינם בעלי השכלה גבוהה

יסודית בקרב בנות שאבותיהן משכילים יותר. כמו כן, רק 14% מן מהנשים שאבותיהן בעלי השכלה יסודית השיגו השכלה אקדמית, בהשוואה לשליש מהנשים שאבותיהן בעלי השכלה תיכונית וכמעט שני-שלישים מהנשים עם אב אקדמאי. אף שדפוס הקשר הינו די מוגנטוני, ניתן לזהות "מדרגה" במעבר מאב בעל השכלה יסודית בלבד לאב בעל השכלה תיכונית או יותר. כאשר מתמקדים במשפחות בעלות משאבי ההשכלה המועטים ביותר (ויש להדגיש שבקרב הורי הנחקרים, זו הקבוצה הגדולה ביותר), נראה בבירור שהורשה של עמדת נחיתות וסיכון אינה תופעה שולית, ומכאן חשיבותה להבנת ההמשכיות של אי-שוויון החברתי. נראה שעל-אף שינויים ורפורמות שהופעלו בעשורים האחרונים במערכת ההשכלה, היא עדיין אינה מאפשרת לרבים להתגבר על החסר בהון תרבותי במשפחת-המוצא שלהם.

לוח 1: התפלגות משותפת של השכלת הנחקרים ואבותיהם לפי מין וגיל הנחקר

		גברים							
		בני 45+				בני 25-44			
השכלה	אקדמית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית
		על-תיכונית				על-תיכונית			
יסודית	17	23	12	59	8	16	21	48	17
תיכונית	11	8	30	18	16	9	14	18	11
על-תיכונית	17	17	21	11	13	42	24	21	17
אקדמית	55	52	37	13	63	33	41	13	55
סה"כ	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	(47)	(40)	(67)	(344)	(62)	(43)	(104)	(482)	(47)
V cramer=0.28 df=9 X ² =115.7					V cramer=0.26 df=9 X ² =121.9				
		נשים							
		בנות 45+				בנות 25-44			
השכלה	אקדמית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית	השכלה יסודית
		על-תיכונית				על-תיכונית			
יסודית	13	19	17	50	5	10	8	41	13
תיכונית	23	12	33	23	6	18	37	26	23
על-תיכונית	20	27	25	18	25	33	23	19	20
אקדמית	44	42	25	9	64	39	32	14	44
סה"כ	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	(39)	(26)	(76)	(290)	(73)	(78)	(143)	(482)	(39)
V cramer=0.24 df=9 X ² =75.72					V cramer=0.27 df=9 X ² =173.48				

לוח 2: מודל רגרסיה לניבוי שנות לימוד של צאצאים באמצעות מאפייני משפחת-המוצא ולפי מין הצאצא (N = 1464)

נחש	גברים	נחש
*0.07	*0.09	שנות לימוד - אב
(0.02)	^a (0.02)	
0.17	0.07	נתונים חסרים שנות לימוד - אב ^b
(0.35)	(0.33)	
*0.07	*0.07	שנות לימוד - אם
(0.02)	(0.02)	
0.36	*0.75	נתונים חסרים שנות לימוד - אם ^b
(0.33)	(0.31)	
*0.01	*0.01	מיצב תעסוקתי - אב ^c
(0.003)	(0.003)	
*-0.14	*-0.13	מספר אחאים
(0.03)	(0.03)	
*-0.06	*-0.05	גיל
(0.006)	(0.006)	
-0.26	0.09	יליד הארץ ^d
(0.16)	(0.16)	
*1.12	*1.14	מוצא ^e
(0.13)	(0.14)	
13.89	12.98	קבוע
(0.33)	(0.34)	
31	31	R ²

* p < 0.05

- a - הערכים בסוגריים הינם טעויות-התקן של המקדמים.
- b - משתנה דיכוטומי המציין אם השכלת האב דוות על-ידי המרוויין (ציון = 1) או לא (ציון = 0).
- c - הורכב על-פי מדד ציוני ה-SBS למשלח-היד בישראל שנבנה על-ידי סמיונוב, לוי-אפטיין ומנדל בשנת 1998.
- d - ילידי הארץ הוגדרו כמי שנולדו בארץ או עלו עד גיל ארבע-עשרה (ציון = 1) מרואיינים שלא נולדו בארץ או עלו אחרי גיל ארבע-עשרה הוגדרו כילידי חוץ-לארץ (ציון = 0).
- e - מוצאו של הנחקר נקבע לפי ארץ לידת האב. ציון 1 מציין אם אבי המרוויין יליד ישראל או יוצא אירופה או אמריקה. ציון 0 מציין אם אבי המרוויין יוצא אסיה או אפריקה.

יותר, כן השכלת הבת צפויה להיות גבוהה יותר. השפעות אלה הינן מובהקות סטטיסטית ודומות בעוצמתן ($b = 0.07$ בשני המקרים). גם למיצב התעסוקתי של אבי האשה יש השפעה חיובית מובהקת על הישגי ההשכלה ($b = 0.01$). ניתן לראות גם שעוצמת ההשפעה דומה לזו שנמצאה בקרב הגברים. מכיוון שמדובר במקדם השפעה חלקי לאחר פיקוח על ההשכלה של ההורים, ניתן לייחס השפעה זו למאפיינים כלכליים הנגזרים ממעמד האב בשוק העבודה. תוצאות אלה משחזרות את ממצאיהם של מחקרים קודמים שמהם עולה כי למאפייני ההורים יש השפעה ממשית על השכלת הצאצאים.

בדומה למה שמצאנו בקרב הגברים, מקדם ההשפעה של מספר האחאים על הישגי ההשכלה של האשה הינו שלילי. יתר המשתנים במודל מרכזיים פחות לענייננו, אך ראוי בכל-זאת לציין שכאשר מביאים בחשבון את המשתנים האחרים, לעובדה שהאשה ילידת הארץ אין השפעה על ההשכלה. לגיל, לעומת זאת, יש השפעה שלילית מובהקת, ואילו למוצא יש השפעה חיובית מובהקת. גם בקרב הנשים מוצאים פער של יותר משנת לימוד אחת לטובת אלה שמוצאן מאירופה (בהשוואה לאסיה ואפריקה), פער שלא ניתן להסבירו באמצעות הבדלים בהשכלת ההורים, במעמד המקצועי או בגודל משפחה שונה.

לסיכום חלק זה של הניתוח ראוי להדגיש בראש ובראשונה את הדמיון בהשפעה של מאפייני המשפחה והמאפיינים הדמוגרפיים על השכלתם של הנשים והגברים. כצפוי, הישגי ההשכלה של בני שני המינים קשורים למאפיינים כלכליים-חברתיים של המשפחה. מעבר לכך, הניתוח מצביע בבירור על התופעה של דילול משאבים. כאשר מספר האחאים גדול יותר, הישגי ההשכלה של גברים ונשים כאחד נפגעים. נקודה נוספת הראויה לציון הינה שהבדלים במאפייני ההורים (השכלת האב והאם והמיצב התעסוקתי של האב) והבדלים בגודל המשפחה מסבירים פחות ממחצית פער ההשכלה בין קבוצות-המוצא. הפער הגולמי בין הקבוצות הינו 1.9 שנות לימוד בקרב הגברים ו-1.8 שנות לימוד בקרב הנשים. גם כאשר מחזיקים מאפיינים אלה "קבוע", השכלתם הממוצעת של נחקרים שמוצאם באסיה או באפריקה נמוכה בשנה ויותר מהשכלתם של נחקרים שמוצאם באירופה. גורמים שלא נכללו במודל הניתוח, כגון חשיפה בידולית של שתי קבוצות-המוצא למערכת החינוך בעקבות פיזור גיאוגרפי שונה (מרכז ופריפריה), כמו גם מנגנונים של הסללה שכיוונו תלמידים משתי קבוצות-המוצא למסגרות לימוד שונות, עשויים אף הם להסביר חלק מן הפער.

מעמד כלכלי

השכלה, כפי שהראו מחקרים רבים, הינה משאב חיוני לקביעת סיכויי החיים בחברה התעשייתית והבת-רעשייתית. מלבד מיעוט קטן של עובדים שמיקומם בשוק מבוסס על יזמות עסקית, רמת ההשכלה תורמת באופן מכריע לקביעת מיקומם של המשתתפים בשוק העבודה, וכתוצאה מכך לרמת החיים בה יזכו. עם זאת, כאשר בוחנים את ההיבטים הבינדוריים של ריבוד חברתי, ההשכלה מהווה רק מקור אחד של התפלגות לא-שוויונית של סיכויי החיים. דרך נוספת לבחון את ההשפעה הבינדורית של משפחת-המוצא הינה לבחון את היציבות והניעות של רמת החיים מדור ההורים לצאצאים. קשר זה משקף באופן כוללני את השפעתה של משפחת-המוצא על השונות בהישגים החברתיים-הכלכליים. לוח

3 מציג את ההתפלגות המשותפת של רמת החיים של הנחקרים ושל משפחותיהם כאשר הנחקרים היו בני שש-עשרה לערך. בחלק העליון של הלוח הנתונים מוצגים תוך התייחסות למאפייני משפחת-המוצא של הבעל, ובחלק התחתון תוך התייחסות למשפחת המוצא של האשה. הנתון הבולט בשני חלקי הלוח הינו השיעור הגבוה של נחקרים המתארים את רמת החיים שלהם כשווה לממוצע, כמעט ללא קשר לרמת החיים במשפחות המוצא שלהם. ממצא זה נובע במידה רבה מהאופי הסובייקטיבי של המדד, המאפשר לכל נשאל למקם את עצמו באופן יחסי לאחרים. ממצאי מחקר אחרים כבר ניתחו את הנטייה לאמצע ההתפלגות כאשר מתבקשת הערכה סובייקטיבית (Evans & Kelley, 1992), ולא זה המקום להרחיב את הדיון בנושא. מעבר לנטייה זו למרכז, ניתן לזהות דפוס ברור של קשר בין המיקום המעמדי של נחקרים והוריהם. יש להדגיש שהערכת מעמד ההורים מתייחסת לתקופה בה היו המרווינים בני שש-עשרה, כלומר, התקופה בה היה המצב הכלכלי של ההורים יכול להשפיע על אפשרויות ההשכלה והתעסוקה שלהם.

לוח 3: התפלגות משותפת של רמת חיי בני-הזוג לפי רמת החיים של משפחות-מוצאם

רמת חיי משפחת הבעל בהיותו בגיל 16		רמת חיי משפחת האשה בהיותה בגיל 16		רמת חיים		רמת חיים		רמת חיים		רמת חיים	
נמוכה	גבוהה	נמוכה	גבוהה	נמוכה	גבוהה	נמוכה	גבוהה	נמוכה	גבוהה	נמוכה	גבוהה
נמוכה	גבוהה	נמוכה	גבוהה	נמוכה	גבוהה	נמוכה	גבוהה	נמוכה	גבוהה	נמוכה	גבוהה
מהממוצע	מהממוצע	מהממוצע	מהממוצע	מהממוצע	מהממוצע	מהממוצע	מהממוצע	מהממוצע	מהממוצע	מהממוצע	מהממוצע
10	3	2	1	2	15	3	2	1	15	3	2
31	22	9	7	13	27	24	10	8	27	24	10
48	58	70	55	49	46	58	69	58	46	58	69
9	16	16	32	27	11	13	17	30	11	13	17
2	1	3	5	9	1	2	2	3	1	2	2
100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
(124)	(257)	(792)	(171)	(55)	(81)	(265)	(867)	(184)	(77)	(265)	(867)

V cramer = 0.17 df = 16 X² = 173.12

V cramer = 0.16 df = 16 X² = 144.9

ניתן לראות דמיון רב בין החלק העליון לחלק התחתון של הלוח. משמעות הדבר היא שאם בוחנים את מידת הניעות הכלכלית בהשוואה למשפחת הבעל או למשפחת האשה מתקבלות תוצאות דומות. נקודה שנייה הראויה להדגשה היא שהנתונים בלוח מלמדים על שיעור גבוה יחסית של ניעות. הפרופורציה של המקרים על האלכסון, המקרים בהם לא השתנתה רמת החיים (היחסית) בין הדורות, אינה גדולה. עם זאת, בתוך תבנית ניעות זו

ניתן לזהות דפוס ברור לפיו הסיכוי להימצא בחלק התחתון של המערכת הריבודית גבוה יותר לגבי אלה שבאו ממשפחות בעלות רמת חיים נמוכה, בהשוואה לאלה שגדלו במשפחות בעלות רמת חיים גבוהה יחסית. כ-40% אחוזים מהנחקרים שתיארו את רמת החיים של משפחות-המוצא שלהם כנמוכה בהרבה מן הממוצע תיארו את רמת החיים שלהם עצמם כנמוכה (מעט או הרבה) מהממוצע. כרבע מהנחקרים שתיארו את רמת החיים של משפחותיהם כנמוכה כמעט מהממוצע דיווחו שרמת החיים שלהם עצמם היתה נמוכה מהממוצע, ורק 10% לערך מאלה שדיווחו שרמת החיים של הוריהם היתה ממוצעת או מעל לממוצע נמצאים בקטיגוריה זו. תמונת-מראה של דפוס זה מתגלה כאשר בוחנים את שיעור המרווינים שתיארו את רמת חיהם כגבוהה מן הממוצע.³

אף שהממצאים המופיעים בלוח 3 מלמדים על מידה לא-קטנה של שעתוק אי-שוויון חברתי-כלכלי, העובדה שמדד רמת החיים הינו יחסי וסובייקטיבי מקשה על הענקת משמעות ברורה לדפוסים שנצפו. כמו-כן לא ניתן לזהות בניתוח זה את האופנים בהם מאפייני המשפחה השונים מתורגמים להשפעה על הישגי הצאצאים. בחלק הקודם כבר ראינו שאחד האופנים שבהם המשפחה מעורבת בשעתוק דפוסים של אי-שוויון הינה באמצעות מערכת ההשכלה. עם זאת, כפי שנטען בחלקו הראשון של הפרק, משאבי המשפחה עשויים גם להשפיע ישירות על רווחת החיים של הצאצאים. בלוח 4 מוצגות התוצאות של ניתוח רב-משתגני של השפעת מאפייני משפחה שונים על אחד המרכיבים המרכזיים של מעמד כלכלי - בעלות על דירה. דיוור הינו מרכיב הרכוש העיקרי של רוב המשפחות. בעלות על נכס דיוור מקנה ביטחון, תחושת שייכות ובסיס נכסי לשיפור רמת החיים. בישראל, בה עלו מחירי הדיוור מהר יותר בדרך-כלל מהשכר, יש גם חשיבות למועד הרכישה. המשתנה התלוי בניתוח זה הינו אם-כן משתנה דיכוטומי, המבחין בין בעלות לאי-בעלות על דירה.

רכישת דיוור קשורה באופן הדוק עם הקמת משפחה ויצירת משק-בית חדש. על-כן נבחן כאן את הסיכוי לבעלות של בני-זוג על דירת-מגורים בשתי נקודות-זמן: סמוך למועד הנישואים של הנחקרים⁴ ובעת עריכת הסקר. בהקשר הישראלי, היכולת לרכוש דירה סמוך למועד הנישואים תלויה, למעט במקרים יוצאי-דופן, בעזרה משמעותית של הורי בני-הזוג. מאוחר יותר במהלך החיים ניתן לצפות שחשיבות המאפיינים של משפחת-המוצא תפחת ואף תיעלם. מכאן שבחינת הבעלות על דיוור משפחתי בנקודות שונות במעגל החיים והמידה בה סיכויי בעלות קשורים למאפיינים שונים של בני-הזוג ושל משפחות-המוצא שלהם עשויה להוסיף היבט חשוב להבנתנו את המנגנונים החברתיים הפועלים לשעתוק אי-שוויון.

מאפייני המשפחה שנבחנו במסגרת הניתוח הינם בעלות ההורים על דירה בעת

3 ניתוח זה של ניעות מעמדית נעשה גם בנפרד לבני ארבעים וארבע או פחות, ולבני ארבעים וחמש ויותר, כדי לבחון הבדלים דוריים, אך לא נמצאו הבדלים משמעותיים.

4 מכיוון שלעיתים עובר זמן ממועד הרכישה למועד הכניסה לדירה, ומכיוון שהמידע שברשותנו מתייחס למועד בו נכנסו אנשים לדירה הראשונה בבעלות לאחר הנישואים, כל זוג שגר בדירה כבעלות בתוך שנתיים ממועד הנישואים הוגדר לצורך מחקר זה כבעל דירה בעת הנישואים.

לוח 4: מודל רגרסיה לוגיסטית לניכוי הסיכוי לבעלות על דיור במועד הנישואים ובמועד המחקר באמצעות מאפייני משפחת-המוצא ולפי מאפיינים נוכחיים

מאפייני רקע	במועד הנישואים			
	מודל 1	מודל 2	מודל 3	מודל 4
מאפייני רקע - בעל בעלות ההורים על הדירה ^b	0.19 (0.12) ^a	0.11 (0.12)	0.07 (0.16)	0.006 (0.16)
מוצא ^c : אירופה/אמריקה/ישראל	*0.36 (0.15)	0.06 (0.17)	0.12 (0.22)	0.09 (0.23)
אפריקה מיצב תעסוקתי - אב ^d	0.1 (0.17)	0.05 (0.18)	-0.11 (0.21)	-0.14 (0.22)
	-	0.001 (0.003)	-0.003 (0.39)	-0.006 (0.004)
מאפייני רקע - אשה בעלות ההורים על דירה ^b	*0.45 (0.12)	*0.43 (0.12)	*0.46 (0.16)	*0.38 (0.17)
מוצא ^c : אירופה/אמריקה/ישראל	*0.3 (0.15)	0.03 (0.16)	-0.06 (0.22)	-0.16 (0.22)
אפריקה מיצב תעסוקתי - אב ^d	-0.3 (0.16)	-0.24 (0.17)	-0.13 (0.21)	-0.26 (0.22)
	-	-0.001 (0.003)	-0.006 (0.004)	*-0.009 (0.004)
מאפיינים משפחתיים - נוכחיים גיל הבעל	*0.02 (0.005)	*0.02 (0.005)	*0.05 (0.008)	*0.06 (0.008)
נישוא בישראל ^e	*2.14 (0.3)	*2.14 (0.23)	0.3 (0.32)	0.15 (0.33)
מספר אחאים משותף של בני-הזוג	-	*-0.08 (0.02)	*-0.05 (0.02)	-0.03 (0.02)
הכנסה משותפת של משק-הבית (באלפי ש"ח) קבוע	-	-	-	*0.2 (0.03)
2 - Log likelihood	2015.82	1863.66	1219.75	1145.4
X ²	143.45	147.65	82.48	111.68
N	1558	1451	1471	1382

* p < 0.05
 - a הערכים בסוגריים הינם טעויות-התקן של המקדמים.
 - b משתנה דיכוטומי המציין אם כאשר המרוויינים היו בני שש-עשרה היו הוריהם בעלים על דירה (ציון = 1) או לא היו בעלים על דירה (ציון = 0).
 - c משתנה המוצא הינו משתנה דמה, שנקבע על-פי ארץ הלידה של אבי המרווייין, וקבוצת ההשוואה הינה ילידי אסיה.
 - d הורכב על-פי מדד ציוני ה-SES למשלח-היד בישראל שנבנה על-ידי סמיונוב, לוי-אפשטיין ומנדל בשנת 1998.
 - e משתנה דיכוטומי המציין אם המרוויינים התחתנו בישראל (ציון = 1) או בחוץ-לארץ (ציון = 0).

שהבעל והאשה היו בני שש-עשרה, וכן המיצב התעסוקתי של אבי הבעל ושל אבי האשה באותה תקופה. משתנים אלה משמשים מחוונים למשאבים שעמדו לרשותן של משפחות המוצא והמהווים בסיס לתמיכה בצאצאים. כמו בניתוח של הישגי ההשכלה, גם בניתוח זה נבחנה ההשפעה של מספר האחאים (הכולל) של בני-הזוג, לאור ההשערה שהתופעה של דילול המשאבים תביא לידי כך שהסיכוי לבעלות על דירה פוחת ככל שמספר האחאים של בני-הזוג גדול יותר. משתנים נוספים, שנכללו במודל לצורך פיקוח, כוללים את גיל הבעל וכן משתנה דיכוטומי המבחין בין זוגות שנישאו בארץ לבין זוגות שנישאו בחוץ-לארץ. כמו-כן נכללו במודל משתנים דיכוטומיים לזיהוי מוצא הבעל ומוצא האשה.⁵ כיוון שהמשתנה התלוי הינו דיכוטומי (בעלות או אי-בעלות על דירה), המודל שמשמש לניתוח הינו רגרסיה לוגיסטית.

בחלקו הימני של לוח 4 מוצגים האומדנים של מקדמי ההשפעה וטעויות-התקן (בסוגריים) של שני מודלים לניכוי הסיכוי לבעלות על דירה בתוך שנתיים ממועד הנישואים. המקדמים מייצגים את הלוגריתם הטבעי של הסיכוי לבעלות (בהשוואה לאי-בעלות) על דירה כתוצאה משינוי יחידה אחת של המשתנה הבלתי-תלוי, כאשר שאר המשתנים "מוחזקים" בממוצע שלהם. המודל הראשון כולל את גיל הבעל, מקום הנישואים של בני-הזוג (בארץ או בחוץ-לארץ), בעלות של הורי בני-הזוג על דירה וכן מוצא הבעל ומוצא האשה. הנתון הבולט במודל הינו השפעת מקום הנישואים על סיכויי הבעלות על דירה ($b = 2.14$). משמעות מקדם זה הינה שהסיכוי לבעלות על דירה בצת הנישואים בהשוואה לאי-בעלות גדול פי שמונה וחצי ($e^{b=2.14}$) בקרב אלה שנישאו בארץ בהשוואה לאלה שנישאו בחוץ-לארץ. נתון זה מלמד ככל הנראה על הבדלים תרבותיים ומוסדיים לפיהם רכישת דירה הייתה נפוצה פחות בקרב יהודים שהתגוררו בחוץ-לארץ. כמו-כן נתון זה עשוי לשקף את המדיניות המכוונת של מדינת-ישראל לעודד משפחות לרכוש את דירות מגוריהן. על כל פנים, גם כאשר מפקחים על גיל הנחקרים ועל מאפיינים נוספים שנתייחס אליהם בהמשך, יש הבדל ניכר בשיעורי הבעלות על דיור בין אלה שנישאו בארץ לאלה שנישאו בחוץ-לארץ.

לענייננו חשובים במיוחד מקדמי ההשפעה של מאפייני המשפחה. בהקשר זה אנו מוצאים מקדמי רגרסיה חיוביים ומובהקים להשפעת הבעלות של הורי האשה על דירה והשפעה חיובית (אך לא מובהקת ברמת הביטחון המקובלת) לבעלות של משפחת הבעל על דירה. כאשר היתה להורי האשה דירה בבעלות (בעת שהאשה היתה בגיל שש-עשרה בקירוב), הסיכויים לבעלות על דירה סמוך לנישואיהם גדולים פי 1.6 ($e^{b=0.47}$) מאשר כאשר לא היתה להורי האשה דירה בבעלות. הסיבה לממצא שלבעלות של הורי האשה על דירה יש השפעה משמעותית יותר על בעלות בני-הזוג על דירה מזו של בעלות הורי הבעל אינה ברורה, אך דפוס דומה נמצא גם בהקשרים אחרים של עזרה בינדורית (Semyonov & Lewin-Epstein, 1999).

5 מכיוון שמחקרים קודמים הצביעו על הבדלים משמעותיים בבעלות על דיור בין עולים מצפון-אפריקה לבין עולים מאסיה (בעיקר עירק), הועדפה הבחנה עדתית משולשת בניתוח הבעלות על דיור. קבוצת-המוצא צפון-אפריקה ואירופה הושוו לקבוצת-המוצא אסיה באמצעות שני משתנים דיכוטומיים לגבי הבעל ושניים נוספים לגבי מוצא האשה.

למוצא עדתי יש השפעה על סיכויי הבעלות על דירה, כפי שעולה ממודל 1. לגבי כל אחד מבני-הזוג המוצא מצוין באמצעות שני משתנים דיכוטומיים - אירופה (כולל מדינות אנגלוסקסיות) וצפון-אפריקה, וקבוצת ההשוואה בשני המקרים הינה אסיה. מקדם ההשפעה של אירופה מובהק לגבי שני בני-הזוג ($b = 0.36$ ו- $b = 0.30$), לגבי הבעל והאשה בהתאמה. מכיוון שקבוצת ההשוואה הינה אסיה, ניתן לפרש את המקדמים כסיכוי גבוה יותר לבעלות על דירה (קרוב למועד הנישואים) ליוצאי אירופה לעומת יוצאי אסיה. הסיכוי גבוה פי 1.4 ($e^{b=0.36}$) כאשר מדובר במוצא הבעל, ופי 1.3 ($e^{b=0.30}$) כאשר מוצא האשה הוא מאירופה. מכיוון שמודל הרגרסיה הלוגיסטית הוא מודל מכפלתי, משמעות הדבר היא שהסיכוי לבעלות על דירה בעת הנישואים צפוי להיות גבוה פי 1.8 כאשר שני בני-הזוג מקבוצת-המוצא אירופה, בהשוואה לזוגות בהם שני בני-הזוג מקבוצת-המוצא אסיה. עוד ראוי לציין שעל-פי המודל, אין הבדל מובהק סטטיסטית בין קבוצת-המוצא אסיה וצפון-אפריקה בסיכויים לבעלות על דירה.

כאשר כוללים במודל את המיצב התעסוקתי של אבי הבעל ואבי האשה וכן את מספר האחאים של בני-הזוג (מודל 2), מוצאים שלבעלות של הורי האשה על דירה יש עדיין השפעה מובהקת על הסיכוי לבעלות על דירה, אך השפעת המוצא (אירופה בהשוואה לאסיה) נעלמת. בעוד שלמיצב התעסוקתי של האב אין השפעה ישירה על סיכויי הבעלות, למספר האחאים יש השפעה שלילית ומובהקת סטטיסטית. מכיוון שהמקדמים במודל אומדים את השפעות המשתנים הבלתי-לתיים סביב הממוצע שלהם, ניתן לומר שתוספת של אח אחד (של הבעל או של האשה) מעל הממוצע מפחית את הסיכוי לבעלות על דירה פי 0.92 ($e^{b=-0.08}$).

דרך נוספת להעריך את השפעת הגודל של משפחת-המוצא על סיכויי הבעלות על דירה הינה לבחון את ההסתברות הצפויה לבעלות על דירה בהנחות שונות בדבר מספר האחאים של בני-הזוג. לצורך זה משתמשים במודל הרגרסיה הלוגיסטית המוצגת בחלק הימני של לוח 4 כמודל ניבוי. ניתוח זה הראה שכאשר כל יתר המשתנים "מוחזקים" בממוצע שלהם, ההסתברות לבעלות על דירה סמוך למועד הנישואים הינה 0.63 כאשר לבני-הזוג (ביחד) שני אחאים. ההסתברות יורדת ל-0.59 כאשר לבני-הזוג ארבעה אחאים, ואם לבני-הזוג עשרה אחאים במשותף, ההסתברות לבעלות על דירה הינה 0.47. ראוי לשוב ולהדגיש שכאשר כוללים את מספר האחאים במודל הניתוח, ההשפעה של מוצא נעלמת; כלומר, אין הבדל מובהק בסיכוי לבעלות על דירה בעת הנישואים בין יוצאי אירופה, אסיה או צפון-אפריקה הבאים ממשפחות בעלות מספר צאצאים דומה. נראה אם-כן שהבדלים בגודל המשפחה היוו אחד הגורמים החשובים בשימור פערים בין קבוצות-המוצא בין הדורות.

ראוי עוד לשים-לב לעובדה שלמשתנה גיל הבעל בעת המחקר⁶ יש השפעה חיובית על הסיכוי לבעלות על דירה קרוב למועד הנישואים. בהנחה שגיל הנישואים נשאר קבוע לאורך זמן, הרי שמשמעות הדבר שהסיכויים לבעלות על דירה בעת הנישואים פחתו עם השנים (ככל שהבעל מבוגר יותר בעת הסקר, הוא נישא בתקופה מוקדמת יותר). לעובדה זו עשויים להיות הסברים אחדים, החל בשינוי בנורמות העזרה של הורים, המשך בשינוי

6 עקב המתאם הגבוה בין גיל הבעל וגיל האשה, הוכנס למודל רק משתנה גיל הבעל.

בהעדפות של זוגות צעירים וכלה בקושי גדל לרכישת דירה עקב עליית מחירי הדירות בקצב מהיר יותר מעליית השכר. מנתוני המחקר הנוכחי הנוגעים בנורמות של עזרה לא מצאנו כל הבדל בין קבוצות גיל שונות, וקשה גם לבסס טיעון בדבר העדפה של צעירים שנישאו לא לרכוש דירה. נראה אם-כן שהשפעת הגיל על הסיכויים לבעלות על דירה משקפת בעיקר קושי גדול יותר שזוגות צעירים יותר עומדים לפניו.⁷

בחלקו השמאלי של לוח 4 מוצגים אומדנים מניתוח רגרסיה לוגיסטית של הסיכוי לבעלות על דירה במועד הסקר. מכיוון שהמשתתפים במחקר זה הינם בני עשרים וחמש ומעלה (חלקם מעל גיל ששים וחמש) הרי שהם נמצאים בשלבים שונים של מהלך חייהם, וחלק מהם עברו כברת-דרך ארוכה למן נישואיהם. מטרתו של ניתוח זה היא לבחון אם למשפחת-המוצא יש השפעה מתמשכת על מצבם הכלכלי של הצאצאים. במודל 3 נכללו כל המשתנים שנידונו בהקשר של מודל 2 (בעלות על דירה במועד הנישואים). הממצאים מלמדים שנוסף להשפעה הצפויה של גיל הבעל ($b = 0.05$),⁸ לבעלות של הורי האשה על דירה יש השפעה חיובית על סיכויי הבעלות של הנחקרים, ולמספר האחאים של בני-הזוג יש השפעה שלילית על סיכויים אלה. למיצב התעסוקתי של אבי האשה ואבי הבעל אין השפעה ישירה על סיכויי הבעלות על דירה, וגם הבדלי מוצא אינם קיימים. למקום הנישואים (בארץ או בחוץ-לארץ), שהיה משמעותי מאוד לבעלות על דירה במועד הנישואים, אין כל השפעה מובהקת על בעלות במועד הסקר.

במודל 4 בלוח 4 נוסף למשתנים הבלתי-לתיים גם משתנה ההכנסה של בני-הזוג. משתנה זה מהווה מחוץ עיקרי למצבם הכלכלי של בני-הזוג במועד הסקר. כצפוי, יש לו קשר חיובי עם סיכויי הבעלות של בני-הזוג על דירה. לבעלי הכנסה גבוהה יש סיכוי גבוה יותר להיות בעלים על דירה מאשר לזוגות בעלי הכנסה נמוכה. ממצא נוסף ממודל 4 הוא שאחרי "שימפוקחים" על רמת ההכנסה של בני-הזוג, למספר האחאים אין כבר השפעה ישירה מובהקת על סיכויי הבעלות. במילים אחרות, ההשפעה של דילול הנכסים של משפחות-המוצא נחלשת בשלב מאוחר זה של חיי בני-הזוג. כפי שראינו קודם, למספר האחאים יש השפעה משמעותית על השכלת הצאצאים, והשכלה הינה גורם עיקרי בקביעת הרמה של התגמולים בשוק העבודה. ההשפעה של מספר האחאים שנמצאה במודל 3 משקפת ככל הנראה מנגנון חברתי זה, ועל-כן היא נעלמת כאשר מביאים בחשבון את רמת ההכנסה של המשפחה. נראה עם זאת שההשפעה הישירה של משפחת-המוצא אינה נעלמת כליל, שכן בעלות של הורי האשה על דירה מגדילה את סיכויי הבעלות של בני-הזוג אף בשלבים מאוחרים יחסית במהלך חיי הזוג. יתר-על-כן, בניתוח שנעשה לגבי

7 אם מביאים בחשבון עלייה מסוימת בגיל הנישואים במהלך העשורים האחרונים, הרי שהשפעת התקופה חזקה אף יותר (הגברים שהיו מבוגרים יותר בתקופת הסקר נישאו בממוצע בגיל צעיר יותר, וסביר שצברו פחות משאבים עד למועד נישואיהם).

8 הניתוח מתייחס לבעלות על דירה במועד הסקר, כלומר, בנקודת-זמן נתונה, לגבי אנשים שבמועד זה הינם בגילים שונים. על-כן נראה שמקדם זה מלמד בעיקר על העובדה שסיכויי הבעלות גבוהים יותר בקרב זוגות נשואים בהם הבעל מבוגר מאשר בזוגות צעירים יותר. ניתן לייחס זאת בעיקר ליכולת הרכישה העולה עם הגיל, כמו גם לנכונות לקבוע מקום מגורים, העולה אף היא עם הגיל.

הערך הכספי של הדירה בקרב זוגות שהיו בעלי דירה בעת הסקר נמצא שלמספר האחאים של בני-הזוג היה מקדם השפעה שלילי ומובהק סטטיסטית. כלומר, אף שעצם הבעלות על דירה בגיל מאוחר אינו קשור במשאבים של משפחת-המוצא, הברלים בערך הדירה קשורים עדיין לפוטנציאל העזרה של המאפיין את המשפחה.

עזרה בעת הצורך

הנושא האחרון שידון בפרק זה הינו אי-שוויון באפשרות לקבלת עזרה בעת צורך דחוף. היבט זה לא נידון כמעט בספרות הריבודית, ועם זאת הוא מבטא באופן הישיר ביותר את תופעת הסיכון עליה דובר בתחילת הפרק. ניתוח זה מאפשר אס-כן לבחון את ההתפלגות הלא-שוויונית של סיכון בחברה ואת הקשר של התפלגות זו להתפלגות המשאבים. המרוויגנים נשאלו במסגרת המחקר למי יוכלו לפנות אם יתעורר אצלם צורך פתאומי בסכום כסף גדול (בסדר גודל של \$10,000). מדובר בצורך חיוני, לא צפוי ומיידי. קטיגוריות התשובה כללו בני משפחה בדרגות קרבה שונות, אחרים שאינם בני משפחה, וכן את האפשרות שאין למי לפנות במקרה זה. במובן מסוים, שאלה זו נוגעת באופן הברור ביותר במושג "רשת ביטחון". לצורך הניתוח נעשתה חלוקה בין אלה שציינו שיש להם למי לפנות (ללא אבחנה מיהו הנמען הפוטנציאלי) לבין אלה שציינו שבמקרה כזה לא יהיה להם למי לפנות. 37% מהנשאלים ציינו מישוה אליו יוכלו לפנות כאשר יתעורר צורך חיוני, בעוד שרוב הנחקרים ענו שלא יהיה להם למי לפנות במקרה כזה. כדי לבחון את השפעתם של מאפייני המשפחה ומאפיינים דמוגרפיים על הסיכוי שלמרוויגן יש "רשת ביטחון", כפי שתואר לעיל, השתמשנו ברגרסיה לוגיסטית לניתוח משתנה תלוי דיכוטומי האומדנים של מקדמי הרגרסיה הלוגיסטית וטעויות-התקן שלהם מוצגים בלוח 5.

מאפייני משפחות-המוצא מיוצגים על-ידי המיצב התעסוקתי של אבי הבעל ושל אבי האשה וכן על-ידי ערך הנכסים של משפחות ההורים בעת הסקר על-פי הערכת המרוויגנים.⁹ הממצאים מלמדים שככל שהמיצב הכלכלי של ההורים, כפי שהוא מתבטא בערך רכושם, טוב יותר, כן הסיכוי שהנחקרים יציינו שיש להם למי לפנות גבוה יותר, כאשר מביאים בחשבון את ערך רכושם של ההורים, למיצב תעסוקתי של האב אין השפעה מובהקת על הסיכוי שיהיה למי לפנות לעזרה. במובן זה ניתן לראות את הרכוש שנצבר על-ידי ההורים כגורם מתווך בין מעמדם בשוק העבודה (מיצב תעסוקתי של האב) לבין העזרה שהצאצאים יכולים לצפות לה. ראוי לציין כי ייתכן שהמרוויגנים ציינו מישוה אחר מאשר ההורים כנמענים לפנייה כזאת, אך עצם קיום מקור אפשרי לעזרה קשור, כפי שניתן לראות, למעמד הכלכלי של משפחת-המוצא.

9 השאלה שהופנתה למרוויגנים היתה: "...נניח שמשפחת הורייך (או הורי אשתך/בעלך) היתה מוכרת את כל רכושה העיקרי מלבד הבית בו היא מתגוררת, ממירה את כל השקעותיה ונכסיה במזומנים ומשלמת את חובותיה. איזה סכום בערך היה נשאר בידה?" קטיגוריות התשובה היו רחבות מאוד במטרה להגדיל את מהימנות התשובה. (1) פחות מ-\$20,000, (2) \$20,000-\$100,000, (3) \$100,000-\$250,000, (4) מעל \$250,000, (5) לא יודע.

לוח 5 מודל רגרסיה לוגיסטית לגיבוי הסיכוי שיש למי לפנות לשם קבלת עזרה כלכלית, באמצעות מאפייני משפחת-המוצא ומאפיינים נוכחיים (N=1377)

מאפייני רקע	
מאפייני רקע - בעל ערך נכסי ההורים	*0.57 (0.11) ^a
נתונים חסרים ערך נכסי ההורים ^b	-0.17 (0.15)
מיצב תעסוקתי - אב ^c	0.005 (0.003)
מוצא ^d	*0.39 (0.16)
מאפייני רקע - אשה ערך נכסי ההורים	*0.43 (0.1)
נתונים חסרים ערך נכסי ההורים ^b	-0.13 (0.15)
מיצב תעסוקתי - אב ^c	0.006 (0.003)
מוצא ^d	0.13 (0.15)
מאפיינים משפחתיים - נוכחיים גיל הבעל	*-0.03 (0.006)
מספר אחאים משותף של בני-הזוג	*-0.056 (0.02)
הכנסה משותפת של משק-הבית (באלפי ש"ח)	*0.04 (0.02)
קבוע	-0.85 (0.46)
2 - Log likelihood	1577.66
X ²	240.8

* p < 0.05
 a - הערכים בסוגריים הינם טעויות-התקן של המקדמים.
 b - משתנה דיכוטומי המציין אם הנתונים על נכסי ההורים דווחו על-ידי המרוויגן (ציון = 1) או לא דווחו (ציון = 0).
 c - הורכב על-פי מדד ציוני ה-SES למשלח-היד בישראל שנבנה על-ידי סמיונוב, לוי-אפשטיין ומנדל בשנת 1998.
 d - מוצאו של הנחקר נקבע לפי ארץ לידת האב. ציון 1 מציין שאבי המרוויגן הוא יליד ישראל/יוצא אירופה/אמריקה. ציון 0 מציין שאבי המרוויגן יוצא אסיה/אפריקה.

עוד עולה מהנתונים שככל שהכנסה המשפחתית של הנחקרים גבוהה יותר, כן גדלים הסיכויים שיש לבני-הזוג למי לפנות בעת הצורך לקבלת עזרה כלכלית. ממצא זה מלמד על המשמעות הריבודית של רשתות חברתיות ותרומתן להתמודדות עם סיכון. כפי שצוין לעיל, לא ניתן לדעת מגיתוח זה למי יפנו האנשים בעת הצורך, אך ככל שהמצב הכלכלי של הנחקר טוב יותר (ומטבע העניין, הוא יודק פחות לעזרתם של אחרים), כן הסיכוי שיש לנחקר למי לפנות בעת הצורך גדול יותר. ההיפך נכון לגבי אלה שהכנסתם נמוכה, כמו בהיבטים אחרים של אי-שוויון, שנידונו בסעיפים הקודמים, גם בעניין "רשת הביטחון" נמצא שלמספר האחאים של בני-הזוג יש השפעה שלילית מובהקת. ככל שמספר האחאים גדול יותר, כן קטן הסיכוי שיש לפרט למי לפנות לעזרה. ניתן להעריך טוב יותר את ההשפעה של מספר האחאים אם מחשבים את ההסתברות שלזוגות בעלי מספר אחאים שונה יהיה למי לפנות בעת הצורך, ובהנחה שמאפייניהם האחרים זהים. כאשר לבני-הזוג (ביחד) יש שני אחאים, ההסתברות הצפויה שיהיה להם למי לפנות לעזרה הינה 0.40, ההסתברות יורדת ל-0.37 כאשר מספר האחאים הוא ארבעה, וכאשר מספר האחאים הוא עשרה, ההסתברות הצפויה הינה 0.30.

נוסף כאן שלגיל הבעל יש השפעה שלילית על הסיכוי שיש כתובת לעזרה. דבר זה מלמד על הקושי הרב יותר שאנשים מבוגרים וקשישים עומדים לפניו. קושי זה מדגים מזווית נוספת את ההתפלגות הלא-שוויונית של סיכון. בהנחה שהמשפחה הינה המסגרת העיקרית להתמודדות עם הסיכונים הנוצרים בשוק, ניתן ללמוד ממצא זה גם על הכיוון העיקרי של עזרת המשפחה. אף שלא ניתן לדעת זאת חד-משמעית מתוך הנתונים הקיימים, סביר שההשפעה השלילית של גיל הנחקרים נובעת מכך שלאנשים מבוגרים יותר כבר אין הורים שניתן לפנות אליהם. נראה אם-כן שמבוגרים אינם מרגישים שהם יכולים לפנות לצאצאיהם בעת הצורך באותה מידה שהצעירים יותר מרגישים שהם יכולים לפנות להוריהם. לבסוף, ראוי לציון העובדה שהשפעת המוצא על הסיכויים שיש כתובת לעזרה כלכלית בעת הצורך אינה עקבית. הסיכוי שלבני-הזוג יהיה למי לפנות לקבלת עזרה בעת הצורך גדול יותר כאשר הבעל משתייך לקבוצת-המוצא אירופה-אמריקה מאשר באותן משפחות בהן הבעל מאסיה או צפון-אמריקה. לעומת זאת, למוצא האשה אין השפעה מובהקת על הסיכוי.

סיכום

בתחילת הפרק נידונו סיכונים חברתיים שבני החברה חשופים להם, בעיקר סיכונים שמקורם בכלכלה הקפיטליסטית. סיכונים אלה, כך נטען, מתפלגים באופן לא-שוויוני בין קבוצות אוכלוסייה שונות. העניין הסוציולוגי אינו רק באי-שוויון של התפלגות משאבים ותגמולים בנקודת-זמן מסוימת, אלא גם, ואולי בעיקר, בדפוסים של התופעה הריבודית כפי שהם מעוצבים לאורך זמן, מבחינה זו חשוב במיוחד לזהות את המסגרות החברתיות המאפשרות שעתוק של אי-שוויון. זוהי למעשה השאלה של צדק חלוקתי בהקשר בינדורי. בפרק זה נידונה המשפחה כמסגרת חברתית הנמצאת בצומת מרכזי של חלוקת המשאבים

בחברה. והתורמת לשעתוק יתרונות (או מגרעות) חברתיים-כלכליים מדור לדור. בכך המשפחה מעצבת באופן חלקי לפחות את דפוסי החלוקה מחדש.

ממצאי המחקר שהוצגו כאן הצביעו בבירור על השפעת משפחת-המוצא על הישגים ריבדיים של הצאצאים: הישגי השכלה, מעמד חברתי ויכולת התמודדות עם סיכונים הנגזרים ממעמד בשוק. ממצאי המחקר גם הבהירו במידה רבה את האופנים בהם המשפחה משפיעה על המשכיות בינדורית של אי-שוויון. הניתוח של הישגי השכלה הדגים את העובדה שלמרות רפורמות מתמשכות במערכת ההשכלה, רבים מהצאצאים להורים בעלי השכלה נמוכה חשופים לסיכון של יציאה ממערכת החינוך בשלב מוקדם יחסית עם הישגי השכלה דלים. הפער בסיכויים לרכישת השכלה גבוהה בין נחקרים שהוריהם לא זכו בחינוך תיכוני לבין אלה שהוריהם בעלי השכלה אקדמית מחדד את המסקנה שמערכות החינוך הציבוריות לא הצליחו עדיין להחליש משמעותית את הקשר בין השכלת ההורים והצאצאים.

עקב המרכזיות של ההשכלה לעולם העבודה, פערי ההשכלה מיתרגמים לפערים בתגמולים חברתיים ובהכנסות ומקנים סיכויי חיים שונים. מעבר לכך, כפי שעלה מהנתונים שהוצגו, משפחות מעבירות חלק מן היתרונות לצאצאים באמצעות תמיכה כלכלית מתמשכת ברמת החיים של הצאצאים. הדבר בולט בכל הקשור לדיור ובהשפעת מאפיינים של משפחת-המוצא על סיכויי הבעלות על דיור של צאצאיהם מייד עם הקמת תא משפחתי חדש. מדיניות המשכנתאות הציבורית מעניקה משקל רב למספר האחאים של הפונים בקביעת הסבסוד להלוואות, ומנסה בכך להתמודד (בהצלחה חלקית) עם "דילול המשאבים" המאפיין משפחות בעלות מספר גדול של צאצאים. עם זאת, מבחינות אחרות אין המדיניות הציבורית בישראל עושה די לצמצום מרכזיותה של המשפחה בשעתוק (והעצמת) אי-שוויון. היעדר מיסי ירושה מהווה ביטוי מובהק לעמדה זו. כמו-כן, היעדר מיסוי על רווחי הון משאיר משאבים רבים בתוך המשפחה (בעיקר במשפחות היותר אמידות) ומאפשר העברת נכסים מדור לדור ללא חלוקה מחדש.

היבט נוסף של אי-שוויון שנבחן בפרק זה התייחס למשאבי התמודדות עם צרכים כלכליים בלתי-צפויים. זהו ביטוי נוסף לקיומם של סיכונים חברתיים בכלכלת-השוק ולמאפייני ההתפלגות של סיכונים אלה. לא במפתיע נמצא קשר בין מעמדן של משפחות לבין נגישותן לעזרה כלכלית בעת הצורך. לאוכלוסיות בעלות מעמד חלש יותר, על-פי אמות-מידה של השכלה או הכנסה משפחתית, יש פחות נגישות לעזרה בעת צורך דחוף. למשפחת-המוצא, במקרה זה, יש תפקיד חשוב בשני מובנים: ראשית, רבים מהאנשים הנמצאים במעמד נמוך הינם צאצאים להורים הנמצאים בעצמם במעמד שאינו מאפשר להם להציע עזרה מסיבית. שנית, אנשים אלה באים לרוב ממשפחות גדולות. ריבוי האחאים במקרה זה לא רק שאינו מעניק ביטחון רב יותר לקבלת עזרה בעת צורך חיוני, אלא אף מפחית את הסיכוי לקבל עזרה זו. אם המדינה תצמצם את מנגנוני ההגנה מפני סיכונים חברתיים (מגמה המסתמנת ברבות ממדינות-הרווחה), ניתן לצפות שלהבדלים בין משפחות, באפשרויות להתמודדות שלהן עם סיכונים, תהיה חשיבות רבה עוד יותר מבחינת אי-שוויון החברתי והפערים בין אוכלוסיות.

מקורות

- Mobility*, 3, 173-205.
- Lewin-Epstein, Noah, Semyonov, Moshe, Spilerman, Seymour and Schmit-Manor, Nira (1996). *Consequences of Intergenerational Transfers of Wealth for Living Standards and Social Inequality*. Tel Aviv: Tel Aviv University, The Institute for Social Research.
- Marshall, T.H. (1950). *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Judah and Noam, Gila (1976). *Intergenerational educational mobility in Israel: An overview*. Jerusalem: The Brookdale Institute.
- Nisbet, Robert (1959). "The decline and fall of social class". *Pacific Sociological Review*, 2, 11-17.
- Pakulski, Jan and Waters, Malcolm (1996). "The reshaping and dissolution of social class in advanced society". *Theory and Society*, 25, 667-691.
- Sahlins, Marshall (1965). "Exchange-value and the diplomacy of primitive trade". *Essays in Economic Anthropology* (edited by June Helm, pp. 95-129). Seattle: University of Washington Press.
- Sahlins, Marshall (1974). *Stone Age Economics*. London: Tavistock.
- Semyonov, Moshe and Lewin-Epstein, Noah (1999). "Bringing the family back in: Parental transfers and inequality in living standards" (unpublished).
- Shavit, Yossi and Pierce, Jennifer L. (1991). "Sibship size and educational attainment in nuclear and extended families". *American Sociological Review*, 56, 321-330.
- Sorokin, Pitirim A. (1959). *Social Mobility in Industrial Societies*. New York: The Free Press.
- Steelman, Lala Carr and Powell, Brian (1989). "Acquiring capital for college: The constraints of family configuration". *American Sociological Review*, 54, 844-855.
- Susman, M. and Burchinal, L. (1962). "Parental aid to married children: Implications for family functioning". *Journal of Marriage and Family Living*, 24, 320-332.
- Teachman, Jay D. (1987). "Family background educational resources, and educational attainment". *American Sociological Review*, 52, 548-557.
- Waters, Malcolm (1994). "Succession in the stratification system: A contribution to the 'death of class' debate". *International Sociology*, 9, 295-312.
- Weber, Max (1994). "Class, Status, Party". *Social Stratification in Sociological Perspective* (edited by David B. Grusky, pp. 113-122). Boulder, Colorado: Westview.

- הורוביץ, דן וליסק, משה (1990). מצוקות באוטופיה: ישראל - חברה בעומס יתר תל-אביב: עם עובד.
- לרנר, מירי (1990). "דפוסי יזמות כלכלית פרטית בישראל - היבטים סוציולוגיים" חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב.
- סמיונוב, משה, לוין-אפשטיין, נח ומנדל, הדס (1999). "מדד מעודכן לסטטוס סוציו-כלכלי של משלחי-יד בישראל" (תדפיס).
- רוזנפלד, הנרי וכרמי, שלומי (1979). "ניכוס אמצעים ציבוריים ומעמד בינוני תוצח המדינה". מחברות למחקר וביקורת, 2, 43-84.
- Beck, Ulrich (1992). *The Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Blake, Judith (1981). "Family size and the quality of children". *Demography*, 18, 421-442.
- Clark, Terry and Lipset, Seymour (1991). "Are classes dying?" *International Sociology*, 6, 397-410.
- Downey, Douglas B. (1995). "When bigger is not better: Family size, parental resources, and children's educational performance". *American Sociological Review*, 60, 746-761.
- Esping-Andersen, Gosta (1990). *The Three Worlds of Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Evans, M.D.R., Kelley, Jonathan and Kolosi, Tamas (1992). "Images of class: Public perspectives in Hungary and Australia". *American Sociological Review*, 57, 461-482.
- Fritzell, Johan (1991). "The gap between market rewards and economic well-being in modern societies". *European Sociological Review*, 7, 19-33.
- Goldthorpe, John (1997). "Social class and the differentiation of employment contracts" (unpublished).
- Goldthorpe, John, Yaish, Meir and Kraus, Vered (1997). "Class mobility in Israeli society: A comparative perspective". *Research in Stratification and Mobility*, 15, 3-28.
- Hout, Mike, Brooks, Clem and Manza, Jeff (1993). "The persistence of classes in post-industrial societies". *International Sociology*, 3, 259-277.
- Kelley, Jonathan (1978). "Wealth and family background in the occupational career". *The British Journal of Sociology*, 29, 94-109.
- Kraus, Vered and Hodge, Rober W. (1990). *Promises in the Promised Land: Mobility and Inequality in Israel*. New York: Greenwood.
- Lenski, Gerhard (1984). "Income stratification in the United States: Toward a revised model of the system". *Research in Social Stratification and*